

УДК 130.2:265:80

З. В. Швед
доктор філософських наук,
професор кафедри релігієзнавства
філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВПЛИВ КНИГОДРУКУВАННЯ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ РЕЛІГІЙНИХ ПРАКТИК В ІУДАЇЗМІ

Як показують останні дослідження в галузі психології, книга є джерелом не тільки знань, але й засобом набуття досвіду розуміння емоційного стану інших людей. Але, на жаль, статистичні узагальнення свідчать про те, що рівень читацької активності в розвинених країнах зменшується в прямій залежності від рівня вдосконалення комунікативних технологій. Так, за проведеними підрахунками 57% книжок не дочитують до кінця, а 42% випускників середніх шкіл ніколи після закінчення навчального закладу не читають книги. Але водночас оптимістичні результати можна спостерігати в тих спільнотах, де текст є й джерелом інформації, і засобом удосконалення людини й суспільства, в якому вона живе.

Творчий потенціал людського існування в іудейській традиції сприймається як належна умова ствердження особистісної свободи. Осмислення принципів розкриття цього потенціалу та напрямом його реалізації є основним завданням життя й має керуватися універсальним Законом, який обезпечує індивіда від беззмістовного витрачання часу або пошуку відповідей на запитання, які в межах єврейської духовної практики навіть не формулюються як запити [6]. Серед важливих складників духовної традиції іудаїзму чільне місце посідає мова, яка мислиться не тільки як засіб комунікації та фіксації духовно-практичної діяльності людини, але й як спосіб облаштування олюдненого світу, інструмент реалізації божественного задуму, утіленого в Тексті та природі. Виходячи із цього, стає зрозумілим, чому в іудаїзмі надзвичайно великою є роль книги, а самі євреї називалися «народом Книги» ще задовго до винайдення книгодрукарства. У контексті національної культури книга виступає не просто осередком національної пам'яті, вона постає дороговказом історичного розвитку й умовою збереження самосвідомості єврейського народу. Цінність мови, яка є способом вираження особливого характеру культурного буття народу, проявляє себе в тому, що сприяє збереженню національної цілісності та запобігає руйнації автентичної духовної єдності, заснованої на спільній історії. Серед відомих дослідників, які зверталися до цієї тематики, слід назвати В. Бруггеманн, П. Келі МакКартер, Е. ван Стаалдун-Салмана, А. Северцева, О. Хамрая й ін. У їхніх роботах було приділено значну увагу вивченню мови й мовного контексту формування та розвитку релігійно-філософської думки іудаїзму, а також акцентовано на особливих формах інкорпорації ідей інокультурного оточення в мовну й освітню практики (наприклад, поширення арабо-єврейської, єврейсько-берберської мов, араміту, ладіно).

Звертає на себе увагу той факт, що під час вивчення літературної спадщини іудаїзму основну увагу зосереджують на дослідженні традиційних єврейських книг, що становлять компендіум Усної Тори (Тора шебеальпе). Водночас, як стверджує єврейська традиція, Тора Письмова (Тора шебіхтав) є книгою не для читання, коли зміст тексту сприймається як переповідання історичних подій про минуле або повчальні байки з моральним змістом, а сприймається як спосіб актуалізації індивідуальних і колективних екзистенційних завдань, що повинні бути вирішені в історичному часі. У такому контексті євреї і єврейський народ виступає не читачем історії, а її безпосереднім учасником. Сам текст Тори містить вимогу реалізації її (Тори) змісту, і саме так перекладається її назва, і так у конкретні історичні періоди вона сприймається єврейською культурою. Беручи до уваги цю інтерпретацію, не дивно, що євреї і єврейський народ

стають героями Книги, на що вказує сам зміст П'ятикнижжя [5]. Будучи героєм Тори, євреї зобов'язані досягнути поставленої в Тексті мети, дотримуючись певних правил і вимог. Тому вивчення Тори й Галахи (права), яка корелює поведінку людини в конкретних життєвих обставинах, триватиме доти, доки не буде реалізована мета, визначена в Торі. Тут стає зрозуміло, що в мінливому характері повсякденності ми не можемо остаточно зафіксувати положення Тори шебеальпе, адже вона наповнюється змістом завдяки історичному поступу єврейського народу.

Специфіка єврейського сприйняття світу, що базується на тексті Тори, полягає в тому, що розуміння світу (олам), який рухається в напрямку встановленої мети, пов'язане з незворотністю часу. За словами С. Аверинцева, у єврейській уяві навіть простір «дається в модусі часового руху – як осередок незворотних подій, де люди постають суб'єктами вибору та дії» [1, с. 229]. Водночас ми не погоджуємося з думкою автора щодо незворотності часу в іудейській інтерпретації, адже тут ми фіксуємо поширення ідеї про можливість виправляти минуле, обертаючи його з помилки на духовне досягнення (Рамбам). За таких умов буття мислиться як зміна подій, змістом світу стає рух часу, а умовою існування – обов'язкова участь в історії. Такий підхід зумовив необхідність осмислення суті історії кожним «героєм Книги», що стало підставою для поширення освіти й освіченості, зокрема й завдяки тиражуванню книг. Цінним джерелом для вивчення цієї тематики є фундаментальні праці Семена Якersonа «Каталог єврейських інкунабул з бібліотеки Єврейської теологічної семінарії» та «Єврейська середньовічна книга: кодикологічні, палеографічні та книгознавчі аспекти» [9]. У цих роботах автор наводить ґрунтовний огляд історії виникнення єврейського книгодрукування, процесу, який, рухаючись у «мейнстрім» європейської культури, мав свої регіональні особливості, пов'язані зі специфікою національного буття, вираженого у впливі інокультурних факторів і політичних рішень на життя єврейської громади в конкретних регіонах Європи. У виданні Якersonа наведений опис 217 книг і уривків (зокрема колофонів, написів власників і цензорів) з урахуванням хронологічного та географічного принципів, що сприяє формуванню цілісного уявлення про особливості єврейської типографії в читачів. За нашим переконанням, аналіз напрацьовань дослідників, які вивчали писемні кодекси в так званій «докинодрукарський період», є важливим елементом осмислення ролі книги та її поширення завдяки впровадженню та використанню нових технологій. Серед основних об'єктів замовлення друкованої літератури були танахичні тексти й талмудичні коментарі, які й дотепер є джерелом іудейської духовності [10].

Талмуд як важлива складова частина Усної Тори є, за словами Адіна Штайнзальца, «становим хребтом національного існування та творчої активності народу» [8, с. 77]. Відкриття техніки книгодрукарства не тільки дозволило єврейській громаді задовольнити потребу в масштабному копіюванні тексту Мішни та Гемара, але й викликало необхідність опанування друкарської справи та вміння самостійно виливати шрифти. Єврейське книгодрукування виникло з ювелірної майстерності, адже досвід, набутий у цій професії, дозволяв засвоїти нові технології надзвичайно швидко. Єврейські друкарі мали власні набори шрифтів, і не тільки сефардські й акшеназькі. При цьому застосування кожного з них залежало від регіональних особливостей іудейської громади, яка була основним споживачем друкарської про-

дукції цього типу. Так, ашкеназький шрифт використовувався для текстів мовою їдиш, що виходили з друкарні Бомберга, який заснував видавництво у Венеції. Саме його майстерня вплинула на подальший розвиток єврейського книгодрукування, адже видання, перевірені та видані у Венеції, і дотепер вважаються авторитетними зразками релігійної літератури. Так, Біблія з перекладом на арамейську мову та коментарями релігійних авторитетів «Мікрат Гдолот» становить один із таких зразків. Видавництва в Римі, Мантуї, Феррарі, Болоньї видавали книги для місцевого споживача, що підтверджено низкою фактів, зокрема тим, що в цих виданнях використовувалися шрифти, які відповідали тій традиції, що була поширена в цьому регіоні.

Серед дослідників єврейської історії достатньо аргументованою є думка про те, що перші єврейські стародруки з'явилися в 70-ті роки XV ст. Як зазначає Хаїм Шмерук у роботі «Глави з історії літератури мовою їдиш», розповсюдження серед євреїв відмінних комунікативних мовних засобів сприяло тому, що вже в XV ст. центри в Падуї, Венеції й інших містах стали осередком розвитку єврейської літературної діяльності, яка поширювалася типографським методом як на Апеннінському півострові, так і за його межми. Серед відомих центрів книгодрукування в цей період необхідно згадати засновану Мешуалом Кусі друкарню в Пйове ді-Сакко (1475 р.), у Гвадалахарі в 1476 р. (засновник Шломо бен Моше), Сончіно в 1483 р., а також друкарні в Лісабоні, Фару, Мантуї, Іхарі й інших містах. Тут цікаво зазначити, що в цих єврейських друкарнях іноді друкувалася література й для неєвреїв. Так, у друкарні Шмуеля ДеОртас, що була відкрита в 1487 р. в місті Лейрія (Португалія), уже у 1496 р. вийшов друком іспаномовний переклад праці А. Закуто з астрономії, а в м. Іхара (Іспанія) побачили світ декілька християнських праць і католицькі молитовники, які разом із християнськими друкарями видав Шломо бен Маймон Халматі.

Як бачимо, на початку становлення техніки книгодрукування книги видавали в Італії, Португалії, Іспанії та Туреччині, а найбільшими центрами книгодрукування були типографії в Італії, робота в яких здійснювалася християнськими гебраїстами. У XVIII ст. у м. Парма християнський гебраїст Джованні Бернандо де Россі започаткував вивчення інкунабул, які репрезентують специфічний зріз становлення друкарської практики. Ці тексти були зроблені як рукописи, і саме за ними де Россі вивчав різноманітні масоретські першоджерела. Окрім цього, де Россі опублікував видання з описами цих джерел під назвою «Історія єврейських типографій XV століття» (1795 р.). Він також звернув увагу на особливості написання літер і нікудот, що траплялися в зібраній дослідником колекції рукописів. Де Россі опрацював 90 інкунабул, описав і систематизував джерела за місцем видання, датами виходу. Завдяки роботі Джованні де Россі побачили світ колофони, які подавалися мовою оригіналу й у перекладі латиною, що сприяло вивченню рукописів. Важливе питання щодо ідентифікації видань на предмет часу їх друкування було пов'язане з тим, що єдиним джерелом верифікації стали тексти колофонів, які траплялися не на всіх книгах. Натомість Мойсей Марк у своїх дослідженнях наполягав на тому, що тільки анонімні видання дають нам точну інформацію про дату початку єврейського друкування, адже ремесло книгодрукування потребувало вдосконалення майстерності, тому ранні тексти не містили ні колофонів, ні місця чи року видання. Із XIX ст. вважалося, що датовані книги є й першими надрукованими текстами, але як доводить аналіз, проведений Оффенбергом і Марком, це не зовсім так. І хоча це припущення тиражується зокрема й в енциклопедичних виданнях, усе ж варто враховувати ту обставину, що не всі друкарі зазначали дату публікації з огляду на пересічну практику того часу [Див. детальніше: 7].

Ми можемо впевнено сказати, що активне поширення єврейського книгодрукування, спрямованого на задоволення релігійних потреб громади, розпочалося на початку XVI ст. Уже в 1520 р. з дозволу папи Лева X вперше побачи-

ли світ коментарі Нахманіда до П'ятикнижжя Мойсеєва, у Венеції було опубліковано повний текст Талмуду, виданий Даніелем Бомбергом. Цей християнський друкар запровадив у 1515 р. нумерацію сторінок арабськими цифрами, завдяки чому всі видані ним книги мали наскрізну пагінацію. Окрім цього, саме після публікації Єрусалимського Талмуду в друкарні Бомберга сформувалася традиція оформлення титульного аркуша в єврейському книгодрукуванні. У цьому виданні була остаточно встановлена форма видання, вигляд сторінки й коментарів на ній, а також шрифт, кількість сторінок, їх нумерація й порядок. І хоча в середині XVI ст. друк Талмуду було заборонено, а його копії спалювалися, усе ж досягнення в цій галузі сприяло поширенню наміру забезпечити попит на релігійну літературу з боку єврейської громади. Особливі труднощі виникали у зв'язку з цензуруванням відповідної літератури, що далось взнаки в подальшому, коли Талмуд видавався зі значними купюрами або фрагментарно. Цікаво відзначити, що на території України Вавилонський та Єрусалимський Талмуди також видавалися, зокрема в м. Славута та в Житомирі. Книгодрукарство сприяло створенню спільного культурно-мовного простору єврейських громад, цей процес об'єднав колись розрізнену за мовною ознакою спільноту, незважаючи на відмінність діалектів побутової розмовної мови. Книгодрукарство запобігло процесу дезінтеграції, який мав би відбуватися у зв'язку з наявними політичними умовами проживання євреїв у країнах розсіяння. Важливу роль тут зіграв насамперед принцип економічної доцільності, адже видавці сприймали ринок як певну цілісність, не фрагментовану на локальні споживачські групи залежно від регіональних особливостей мови. У зв'язку із цим друкування єврейської літератури зрозумілою для всіх мовою, без колоквіалізмів, було умовою комерційного успіху зазначеного підприємства. Водночас слід наголосити, що полімовна система, поширена в єврейській громаді, сприяла розвитку неформальної освіти (в родині чи синагозі) серед тих верств, які зазвичай вважалися малоосвіченими чи малограмотними (жінки, діти, селяни).

Єврейське книгодрукарство, яке активно розповсюдилось у Східній Європі (починаючи з XVIII ст.), сприяло не тільки уніфікації освіти, але й популяризації авторської релігійної літератури. Розвиток літературно-богословської творчості, покликаної задовольняти культурні та духовні потреби, інспірував процес становлення перекладацької діяльності, адже твори, що призначалися для освіченого читача, викликали інтерес і серед тих, хто не володів «лашон кодеш», що включав елементи іврити й арамейської мови.

Однак подібна ситуація була не унікальною, адже й неєврейські друкарі забезпечували книжками ринок єврейського попиту на літературу. Так, наприклад, уже згаданий повний текст Талмуду був надрукований у друкарні власника-неєврея. У венеціанському видавництві Бомберга коректором працював відомий графік та лексикограф мови іврит Єріягу Левіта. Завдяки його філологічному внеску значний розвиток отримала література мовою їдиш, тому що типографія, у якій він працював, видавала словники, граматичні рекомендації й коментарі до священних текстів і релігійної літератури. Мовою їдиш під керівництвом Левіти було видано декілька перекладів італійської світської літератури («Парис і Венера», «Бове-бух»), переклад Псалмів. До речі, перекладений Левітою віршований куртуазний роман «Бова царевич» набув такої популярності, що навіть у XVIII ст. перевидавався вже як прозаїчний твір під зміненою назвою («Бове майсе»). Не менш важливим був його внесок у розвиток історії писемності, адже саме він у своєму творі «Масорет га-масорет» доводить, що теамім (знаки кантиляції та пунктуації) було створено після завершення Талмуду.

Друкарем єврейської типографії при видавництві Бомберга став Ісраель Корнеліус Аделькінд, а пізніше і його сини, які ставилися до своєї роботи не тільки як до ремесла, але й як до мистецтва. Іншою видатною постаттю цієї типо-

графії був Єліяху Барух, завдяки якому в 1545 р. було видано перекладені на їдиш псалми.

Подібну ситуацію можна було спостерігати й на Балканах, куди внаслідок переслідувань переселилися єврейські громади з Іспанії після 1492 р. Справивши значний вплив на культурно-релігійне життя єврейської громади, книгодрукування сприяло уніфікації як молитовної практики, так і системи синагогальної служби й освіти. Поширення техніки тиражування, зокрема й релігійних видань, забезпечувало можливість доступу широких верств до вивчення Танаху й Талмуду, адже наявність словників і граматичних довідників значно полегшувала розуміння релігійних текстів, написаних мовою іврит. Ученими було встановлено, що набуття популярності коментуючої літератури, зокрема доданих до тексту Талмуду тосафот і коментарів Раші, «сприяло розвитку правової новели та пілпулу» [Див. детальніше: 4].

Рівень культурно-мовної зрілості громади засвідчувався тим, яка література та якою мовою поширювалася в тому чи іншому регіоні, який вплив вона мала на єврейське життя, створення простору усної комунікації й освітнього середовища. Як відомо, єврейська традиція склалася й оформилася мовою іврит, «лашон кодеш», нею були зафіксовані священні тексти, нею друкувалися релігійні книги. Серед великої кількості писемних джерел особливе місце займали тексти, присвячені висвітленню галахічних питань, темі мусар, проблемам виховання, звичаям, математиці, астрономії, медицині, граматиці тощо. У той час книги розписували від руки, а літери прикрашало гравірування. Окрім цього, серед сторінок книги залишалися чисті листи для вставки ілюстрацій, а навколо літер лишалося місце для роботи люмінатів, які прикрашали першу букву. За переконанням А. Новерштерна, «збірники звичаїв були покликані наставляти читацьку аудиторію точно виконувати заповіді, головним чином у дотриманні порядку синагогальної служби, правил промовляння молитов і благословення, але окрім цього – у веденні справ поза синагогою: у будні, у суботи, свята й пам'ятні дати, а також в особливих випадках (весілля, обрізання, викуп первістка і т. д.). Оскільки більша частина людей не розуміла «лашон кодеш», виникла потреба у виданні збірників звичаїв мовою, якою володіють усі» [4, с.21]. Принагідно зазначимо, що однією з найдавніших книг, яка вийшла мовою їдиш, був краківський словник до термінології Танаху.

Окрім цього, важливим для релігійної практики було дотримання традиції вимовного канону промовляння священних текстів, тому серед книг, які полегшували засвоєння правильної вимови, важливе місце посідали видання, що містили знаки кантіляції й огласовки. «Махзро мінхаґ ромі», виданий братами Сончіно в 1485–1486 рр., був першим «огласованим» єврейським текстом. Серед новаторських досягнень у книгодрукуванні хотілося би згадати ще деякі. Наприклад, порядок нумерації сторінок івритськими літерами в єврейських текстах з'являється в 1509 р. у типографії в Стамбулі, у виданні «Ях га-газака». Тут же побачили світ чотиримовні видання П'ятикнижжя з перекладом із мови іврит на арамейську, єврейсько-персидську, єврейсько-арабську, єврейсько-грецьку мову та мову ладино. Типографія Санчіно стала першим видавництвом, яке було «промисловим підприємством». Саме тут уперше було уніфіковано шрифт, що був більш звичним для покупця; тут же винайшли шрифти, якими користуються й досі, на основі сефардської традиції (шрифт Раші та шрифт сефардський); розширили можливості книгодрукування з голосними, із перекладом арамейською мовою; налагодили видавництво Талмуду. До того часу ця справа була досить небезпечною, адже Талмуд часто засуджували на аутодафе, тому його друкування було пов'язане не тільки з економічними ризиками, але й із загрозою особистій безпеці.

У XVII ст. завершився етап формування єврейського книгодрукування. Як аргументовано довів С. Якерсон, у цей період було остаточно розв'язано низку питань, що стосувалися суперечки щодо правомірності тиражування

релігійної літератури технічними засобами [10]. Галаха, визнаючи автентичність надрукованих текстів, стверджувала, що вони мають такий самий статус, як і рукописний текст. Такий висновок релігійних авторитетів дозволив сформуватися специфічній сфері зайнятості євреїв – друкарській справі, у якій робота книгодрукаря була «м'ехет ха кодеш» (святою справою). Ця «свята справа» підтверджувала реалізацію пророцтва, важливого для розуміння есхатологічних ідей, що «вся земля буде повна знанням Бога». Єврейські книгодрукарі ставилися до своєї роботи як до праці в ім'я небес, і тому друкована книга в їхніх очах була тим самим, що й книга, переписана сойфером. У процесі поширення книгодрукарства виникали й галахічні питання щодо можливості друкування самого тексту Тори, адже здавна існувала традиція, що тексти для релігійного вжитку повинні виконуватися виключно в рукописній формі. З огляду на це гаони встановили, що друкуватися можуть виключно тексти для так званого «домашнього вжитку», книги з етики та виховання, «тхінот», тексти Хумаш для навчання в хедерах і бейт-мідраш, довідники, словники, агадот шель Песах, гомілетичні коментарі, галахічні твори, юридичні респонси, а також махзори та сідури (молитовники). Щодо останніх, то уніфікація текстів релігійної служби в синагогах забезпечувала встановлення усталених порядків (нусах) сефардів, ашкеназі й інших. Водночас, згідно з галахічними постановами, сувої Тори для синагог, мезуз і тфілінів повинні бути рукописними. Деякі дослідники припускають, що саме тому достатньо тривалий час, наприклад, протягом XVIII – XIX ст., не було видано жодного повного та прямого перекладу П'ятикнижжя мовою їдиш. Наголосимо, що стосовно друку тексту Тори в єврейській релігійній громаді є одностороннє ставлення до цього явища, що зафіксоване в тексті Шульхан Арух у відповідних главах. Тора – священний текст, який використовується в синагогах, обов'язково переписується власноручно сойфером і не містить діакритичних знаків (нікудот). У цьому зв'язку О. Вишневецький зазначав, що «у релігійних євреїв доброю справою було переписування Тори, але якщо людина не могла самостійно виконати цю роботу, то вона замовляла її тому, хто вміє переписувати священний текст, і сама вписує тільки перше або останнє слово книги» [2].

Повертаючись до теми поширення книгодрукування в Західній Європі, слід наголосити, що єврейські типографії (наприклад, уже згадана типографія Сончіно) видавали книги не тільки єврейськими мовами, але й латиною, а їхня традиція книгодрукування (властива італійському друкарству в цілому) з використанням орнаментів у книгах поширилася у світі й стала ознакою високої якості. Як уже зазначалося, в єврейських книжках використовували гравюри, малюнки й інші прийоми прикрашання тексту. Наприклад, оздоблення першої літери рослинним орнаментом стало визитною картою видавництва. Але ілюстративним прийомом були не тільки елементи флористики. Так, у видавництві Гершмома бен Шломо га-Когена в Празі було надруковано Хумаш, на титульному аркуші якого з'явилось зображення рук когена в благословенні, що стало видавничим знаком типографії.

Праця видавців була пов'язана не тільки з типографською діяльністю, адже для комерційного успіху необхідно було задовольняти попит інтелектуально вибагливого читача. Тому частиною справи було віднаходження автентичних манускриптів, їх редакція та публікація без можливих помилок і неточностей. Рукописи були рідкісними, і тому темпи друкування залежали від того, як рукописи з'являлися у видавця. Друкарі під час подорожей і знайомилися зі спадщиною єврейських мудреців обирали для своїх творчих проєктів коментарі Раші, філософські й поетичні твори; дотримуючись вимог наукової точності, ці люди самостійно або за участі коректорів і мовознавців уніфікували тексти та публікували їх з урахуванням запитів сучасного читача.

На розвиток єврейського книгодрукування також впливали зовнішні фактори й адміністративний ресурс, яким послуговувалися адміністрації країн, у яких проживали

іудеї. Наприклад, із метою забезпечення цензурного нагляду за друкарською справою в 1782 р. низку єврейських типографій було переведено до Львова, а починаючи з 1780-х рр. і протягом XVIII ст. типографії відкрилися в межі осілости в містечках Олинець, Корець, Дубно, Полонне, Межирів, Меджибож, Богуслав. Така активна друкарська діяльність сприяла поширенню ідей хасидизму, який на той час уже почав розповсюджуватися у Східній Європі. У дуже змістовному дослідженні В. Лукіна проаналізовано особливості формування та функціонування книгодрукарства на території України [3]. Автор наводить низку прикладів, які підтверджують роль цих видавництв у справі популяризації нової течії та сприяння участі в полеміці з опонентами Баал Шем Това. Видавництва в Славуті та Житомирі належали родині Шапіро, засновник якої, рабі Пінхас, був учень Бешта й Дов Бера з Межиріча. Будучи послідовниками хасидизму, представники родини Шапіро активно видавали книги відповідного змісту, адже в типографіях мітнагдїм хасидську літературу відмовляли друкувати, більшою мірою друкуючи антихасидські постанови та памфлети. Діяльність книгодрукарень здійснювалася з дозволу управителя міста. Типографія, яку очолює Шмуель-Абба та Пінхас Шапіро у Славуті в 1820-ті рр., на той час уже мала паперову фабрику та майстерню з переплетення книжок, тому це підприємство стало місцем зайнятості для більшості мешканців. Видання цієї друкарні відзначалися високою якістю шрифту й оформлення текстів, що сприяло їх швидкому поширенню серед євреїв. Цікаво відзначити, що в більш пізній час важливу роль у поширенні та розвитку літератури (насамперед на їдиш) відіграли жінки. Вони були не тільки авторами, але й друкарками, набірницями текстів, власницями типографій. Уже в 1931 р. Браха Пелі (Феліповецька) заснувала видавництво «Массада», яке спеціалізувалося на учбовій, дитячій та енциклопедичній літературі. Ця типографія посідала важливе місце в процесі розповсюдження літератури з юдаїки й історії єврейського народу.

Культурно-освітній потенціал, вибудований на фундаментальних цінностях іудаїзму, сприяв формуванню монолітного духовного простору, в якому людина перебувала від раннього дитинства. Як зазначав А. Штайнзальц, ідеалом традиційного єврейського суспільства було збереження та вірність релігійній традиції [Детальніше див.: 8]. Ця мета забезпечувалася функціонуванням різних інститутів, які завдяки виконанню виховної функції сприяли охороні та транслюванню цінностей майбутнім поколінням. Інтенсивність, усеохопність і перманентність впливу оточення на людину забезпечували формування певного типу світо розуміння, який відповідав базовим принципам іудаїзму, викладеним у тексті Письмового й Усного Вчення. Одним із факторів впливу було знайомство з граматику, яка могла засвоюватися завдяки книгам, що містили переклади, тлумачення, коментарі Священного Письма. Непересічну роль тут відігравали й підручники з основ граматики та мовознавства. Їх публікація сприймалася як виконання заповіді, що закликала єврея вивчати слова Тори: «І навчайте їм синів своїх» (Дварім 11:19). Наприклад, у Кракові вже в 1590 р. було надруковано «Сефер дібур тов» – іврит-італійсько-їдиш словник, автор-упорядник якого зазначив у преамбулі, що ця таблиця має полегшити розуміння священних текстів. Пізніше, у 1598 р., вийшла друком книга «Луах а-дікдук», у якій у передмові зазначалося, що текст написано для юнаків, які оволодівають основами граматики, а в 1640 р. світ побачив словник із «лашон акодеш» на їдиш «Сефер хінух катан», у якому також містилися граматичні таблиці «священної мови». Окрім цього, граматичні розвідки містилися й у правонастановчій літературі, як-от «Міркавет а-Мішна», «Беер Моше».

Як бачимо, ретроспективний огляд формування традиції єврейського книгодрукування й аналіз її особливостей засвідчує, що в єврейській спільноті були поширеними ідеї сприйняття технологічних досягнень і застосування їх відповідно до власних релігійних потреб і релігійних практик.

Книгодрукування забезпечувало потреби не тільки різних сфер суспільного життя та функціонування громади, але також впливало на урізноманітнення форм навчання та дозволяло. Ставши народом Книги іще до винаходу друкарського верстата, євреї повною мірою використали це досягнення, поставивши його на службу духовним цілям, викладеним у Торі.

Література

1. Аверинцев С. Риторика и истоки европейской литературной традиции. М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. 448 с.
2. Вишнинецкий А. Наши первопечатники. Проза. URL: www.proza.ru/2014/06/06/337.
3. Лукин В. Граф Мархоцкий, государство Миньковецкое и еврейское книгопечатание на Украине. Лехаим. 2007. № 9(185). С. 52–64.
4. Новерштерн А., Турнянски Х. Язык и литература. Главы из истории и культуры евреев Восточной Европы. Тель-Авив: б/изд., 1995. С. 8–175.
5. Тантлевский И. Особенности мировоззрения древних евреев и литературно-художественное своеобразие Пятикнижия. Введение в Пятикнижие. М., 2000. С. 399–415.
6. Швед З. Правова система іудаїзму. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. / Гол. ред. В. Вашкевич. К.: ВІР УАН, 2013. № 72 (8) (травень). С. 388–392.
7. Шейндлин Р. Летопись еврейского народа. М.: Крок-Пресс, 1997. 285 с.
8. Штайнзальц А. Контуры Талмуда. М.: без изд., 1981. 244 с.
9. Якерсон С. Еврейская средневековая книга: кодико-логические, палеографические и книговедческие аспекты. М., 2003. 256 с.
10. Iakerson S. Catalogue of Hebrew Incunabula from the Collection of the Library of the Jewish Theological Seminar of America. New York, Jerusalem, 2005. 670 p.

Анотація

Швед З. В. Соціокультурний вплив книгодрукування на трансформацію релігійних практик в іудаїзмі. – Стаття.

Мета статті полягає в аналізі специфіки поширення практики книгодрукування в єврейських громадах. Розгляд історичних умов використання нових технологій тиражування має забезпечити визначення основних напрямків і тематичного наповнення змісту друкованої продукції. Видання, які відповідали попиту, висвітлювали різну тематику, зокрема питання необхідності дотримання приписів релігійного канону. Серед важливих завдань, які вирішуються в роботі, є такі: 1) реконструювати основні етапи формування ринку друкованих видань іудейської тематики; 2) розкрити зміст основних проблем, які виникали в процесі поширення релігійної літератури. Теоретичний базис дослідження спирається на декілька груп джерел. По-перше, це історичні джерела з вивчення історії книгодрукування в Європі періоду раннього нового часу від інкунабули до палеотипу. По-друге, це науково-теоретичні роботи, в яких висвітлюється питання історії поширення єврейського книгодрукування. По-третє – релігієзнавчі дослідження, в яких проаналізовані особливості тиражування релігійної літератури та висвітлені питання щодо правових суперечок про можливість друкування священних текстів. Автором доведено, що загальноєвропейська тенденція поширення книгодрукування вплинула на єврейську громаду. Серед основних факторів, що сприяли цьому процесу, було розуміння необхідності уніфікації класичної літератури теологічного, літургійного та правового змісту. Це призвело до того, що рукописні манускрипти отримали статус зразків, з якими звіряли друковані копії. Для забезпечення потреб усіх верств єврейської спільноти друковані твори не обмежувалися виключно релігійною тематикою, висвітленою мовою Танаху. При цьому збереглася правова норма, яка зобов'язує використовувати рукописні тексти в деяких аспектах життя людини та громади. Виникнення книгодрукування та поширення його в єврейській громаді призвело до формування нового споживчого ринку, попит на якому зумовлювався культурно-історичними особливостями. Вплив книгодрукування на освіту й науку проявив себе в тому, що в єврейських колах

почали популяризуватися довідникові видання, словники й інші джерела, які полегшували розуміння священних текстів. Це було пов'язано з тим, що видання єврейської літератури здійснювалося тими мовами, якими говорило населення в конкретному регіоні.

Ключові слова: книгодрукування, освіта, мова, релігійні потреби, священні тексти.

Аннотация

Швед З. В. Социокультурное влияние книгопечатания на трансформации религиозных практик в иудаизме. – Статья.

Цель статьи заключается в анализе специфики распространения практики книгопечатания в еврейских общинах. Рассмотрение исторических условий использования новых технологий тиражирования должно обеспечить определение основных направлений и тематического наполнения содержания печатной продукции. Издания соответствовали спросу и освещали разную тематику, в частности, вопрос о необходимости соблюдения предписаний религиозного канона. Среди важных задач, которые решаются в работе, имеют место такие: 1) реконструировать основные этапы формирования рынка печатных изданий иудейской тематики; 2) раскрыть содержание основных проблем, которые возникали в процессе распространения религиозной литературы. Теоретический базис исследования опирается на несколько групп источников. Во-первых, это исторические источники по изучению возникновения книгопечатания в Европе периода раннего нового времени от инкунабулы до палеотипов. Во-вторых, это научно-теоретические работы, в которых освещается вопрос истории распространения еврейской книгопечатания. В-третьих – религиозно-исторические исследования, в которых проанализированы особенности тиражирования религиозной литературы и освещены вопросы правовых споров о возможности печатания священных текстов. Автором доказано, что общеевропейская тенденция распространения книгопечатания повлияла на еврейскую общину. Среди факторов, способствовавших этому процессу, было понимание необходимости унификации классической литературы теологического, литургического и правового содержания. Это привело к тому, что рукописные манускрипты получили статус образцов, с которыми сверяли печатные копии. Для обеспечения потребностей всех слоев еврейской общины печатные произведения не ограничивались исключительно религиозной тематикой, освещенной на языке Танаха. При этом сохранилась правовая норма, обязывающая использовать рукописные тексты в некоторых аспектах жизни человека и общества. Возникновение книгопечатания и его распространение в еврейской общине привело к формированию нового потребительского рынка, спрос на котором обуславливался культурно-историческими особенностями. Влияние книгопечатания на образование и науку проявилось в том, что

в еврейских кругах начали популяризоваться справочные издания, словари и другие источники, которые облегчали понимание священных текстов. Это было связано с тем, что издание еврейской литературы осуществлялось на тех языках, которыми говорило население в конкретном регионе.

Ключевые слова: книгопечатание, образование, язык, религиозные потребности, священные тексты.

Summary

Shwed Z. V. Socio-cultural influence of book printing on the transformation of religious practices in Judaism. – Article.

The purpose of the paper is to analyze the specifics of publishing practices in the Jewish communities. Considering historical conditions for using new replication (printing) technologies, should insure the direction of the main areas and thematic content of printed products. Publications that enjoyed reader popularity, covered a variety of topics, including the question of the need to comply with provisions of religious canons. The following important tasks that are solved in the work are: 1) to reconfigure the main stages in the formation of the publishing market on Jewish spiritual subjects; 2) to uncover the main problems that arose during the spread of religious literature. The theoretical basis of the study relies on sources from several groups. Firstly, these are sources studying the History of book printing in Europe during the early modern times, from the Incunabula to the Palaeotype. Secondly, these are theoretical works, covering the history of the spread of Jewish book printing. Thirdly, religious studies investigations which analyzed the peculiarities of replicating religious literature, and highlighted issues of legal disputes about the possibility of printing Sacred Texts. The author establishes that the pan-European tendency to spread book printing influenced the Jewish community. Among the main factors contributing to this process was understanding the need for unification of classical literature of theological, liturgical and legal content. The original handwritten manuscripts became samples (examples), which were used to verify the printed material. In order to satisfy the needs of all segments of the Jewish community, printed works were not limited exclusively to religious topics presented in the language of Tanakha. At the same time, they preserved the legal norms, which oblige the use of handwritten texts in some aspects of personal and community life. The emergence of printing and distribution in the Jewish community, due to its cultural and historical peculiarities, led to the formation of a new consumer market. The influence of book printing on education and science manifested itself in the fact that, in Jewish circles, they began to popularize reference books, dictionaries and other sources that facilitated the understanding of Sacred Texts. This was due to the fact that the Jewish publications were printed in languages spoken by the populations of specific regions.

Key words: book printing, education, language, religious needs, Sacred Texts.